

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ - ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ - Π.Τ.Δ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ

ΑΡΕΘΑΣ

ΤΟΜΟΣ Ι

ΠΑΤΡΑ 1998

**Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ:
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ ΣΤΟ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ
ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΣΤ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ**

Εισαγωγή

Αντικείμενο της ανά χειράς μελέτης αποτελεί ο εντοπισμός των θεολογικών εννοιών καθώς και η ποιοτική και ποσοτική ανάλυσή τους, κατά τον τρόπο που εμφανίζονται στις δύο πρώτες θεματικές ενότητες του σχολικού εγχειριδίου της Στ' Δημοτικού «Ο Χριστός είναι η Αλήθειά» (Ο.Ε.Δ.Β. 1995). Και τούτο επιχειρείται, διότι οι ανωτέρω έννοιες οικοδομούν σε ικανό βαθμό το είδος και την ποιότητα της θρησκευτικής γνώσης στο διδακτικό βιβλίο που εξετάζουμε.

Πιο συγκεκριμένα, από την έρευνα των δύο εννοιών του εν λόγω εγχειριδίου θα επιδιωχθεί η ανάλυση του νοηματικού περιεχομένου της κάθε επιμέρους διδακτικής ενότητας, με σκοπό να εντοπιστούν και να προσδιοριστούν οι θεολογικές λέξεις - έννοιες και το πώς αυτές εξακτινώνονται νοηματικά στο εύρος όλης της γενικής θεματικής ενότητας. Σημειωτέον ότι η έρευνά μας επικεντρώνεται στα κείμενα αποκλείοντας τις εικόνες και τις ασκήσεις, που ενδεχομένως υπάρχουν. Έτσι, διερευνώντας τα κείμενα, επισημαίνουμε αφενός τη συχνότητα εμφάνισης των θεολογικών λέξεων - εννοιών και αφετέρου αποκαλύπτουμε τη σημασία με την οποία νοηματοδοτούνται στην κάθε περίπτωση¹.

Οι θεολογικές έννοιες που εντοπίζονται στο σχολικό εγχειρίδιο της Στ' Δημοτικού αναφέρονται και στα τρία επίπεδα της Ορθόδοξης Χριστιανικής παράδοσης. Συνεπώς, υπό τον γενικό όρο "Θεολογικές έννοιες" συνδηλώνονται ταυτόχρονα οι εξής περιπτώσεις:

1. Ηθικές έννοιες
2. Εκκλησιαστικές έννοιες και
3. Δογματικές έννοιες.

Οι ανωτέρω τρεις κατηγορίες εννοιών είναι αλληλένδετες και στοιχειοθετούν τη δυναμική φύση του χριστιανού, ως μέλους του εκκλησιαστικού σώματος, καθώς εκλαμβάνουν τη ζωή του ως μια πορεία προσωπικής κατάκτησης των θεολογικών αξιών στην ολότητά τους. Ακόμα, ως στόχος της δυναμικής αυτής πορείας του ανθρώπου προβάλλει η επίτευξη της υπαρξιακής του ωριμότητας και του γεγονότος της προσωπικής σωτηρίας του σύμφωνα με τη δογματική διδασκαλία της Ορθόδοξης χριστιανικής πίστης. Πιο αναλυτικά:

Ως «ηθικές» έννοιες χαρακτηρίζονται αυτές που δηλώνουν τα ψυχικά και βιοθεωρητικά χαρακτηριστικά του πιστού, όπως και τον τρόπο ζωής, σκέψης, αναφοράς και πρόθεσής του. Πρόκειται για όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που είναι δηλωτικά της προσωπικής του προσπάθειας για αυτορρύθμιση και νοηματοδότηση του προσώπου του. Στις «εκκλησιαστικές» έννοιες υπά-

1. Για τον τρόπο προσέγγισης εννοιολογικών σχημάτων, βλ. στα Β. Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, «Hafner Press», Ν.Υ. 1952. L. Bardin, *L'analyse de contenu*, «P.U.F.», Paris 1993. D. Maingueneau, *Initiation aux methodes de l'analyse du discours*, «Hachette», Paris 1987. Ειδικότερα για τον τρόπο εντοπισμού και ανάλυσης θεολογικών εννοιών βλ. την προσφάτως εκδοθείσα μελέτη μας «Μεθοδολογικά Προλεγόμενα στη Διδακτική των Θρησκευτικών», εκδ. «Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός», Αθήνα 1996.

γονται εκείνες που παρουσιάζουν τον πιστό με μια επικοινωνιακή πρόθεση, κατά την οποία αναδεικνύεται η σχέση «εγώ» - «συ» υπό το πρίσμα του «εμείς», ενώ καταργείται η αναφορά του προς το συνάνθρωπό του ως σε «άλλον». Ως εκ τούτου, η Εκκλησία εκλαμβάνεται είτε ως το σύνολο των χριστιανών κατά την αμοιβαιότητά τους, είτε ως χώρος μέσα στον οποίο ο κάθε πιστός πραγματοποιεί τις πιο εκλεκτές στιγμές της επικοινωνίας του με το θείο. Τέλος, ως «δογματικές» έννοιες νοούνται οι ειδικοί τρόποι με τους οποίους η Εκκλησία αποκωδικοποιεί τα θεία μηνύματα, όπως αυτά έχουν δοθεί από τον Ιησού Χριστό και εξειδικεύονται από το Άγιο Πνεύμα².

Κατά τη διαδικασία της ποιοτικής και της ποσοτικής ανάλυσης των θεολογικών εννοιών, θα τις κατατάξουμε υπό τον τύπο των κατηγοριών, τις οποίες δε θα θεωρήσουμε ως ξεχωριστές πτυχές στη ζωή του πιστού, αλλά ως στοιχεία που σημασιοδοτούν την πεμπουσία του χριστιανικού βίου στο σύνολό του. Η απόπειρά μας είναι βέβαια ταξινομητική, όχι όμως υπό τον τύπο της απλής παράθεσης αλλά της σύνθεσης.

A. ΣΥΝΘΕΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΑΝΑΛΥΟΜΕΝΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Στον Πίνακα 1 γίνεται η κατά είδος παρουσίαση των «θεολογικών εννοιών» που τίθενται

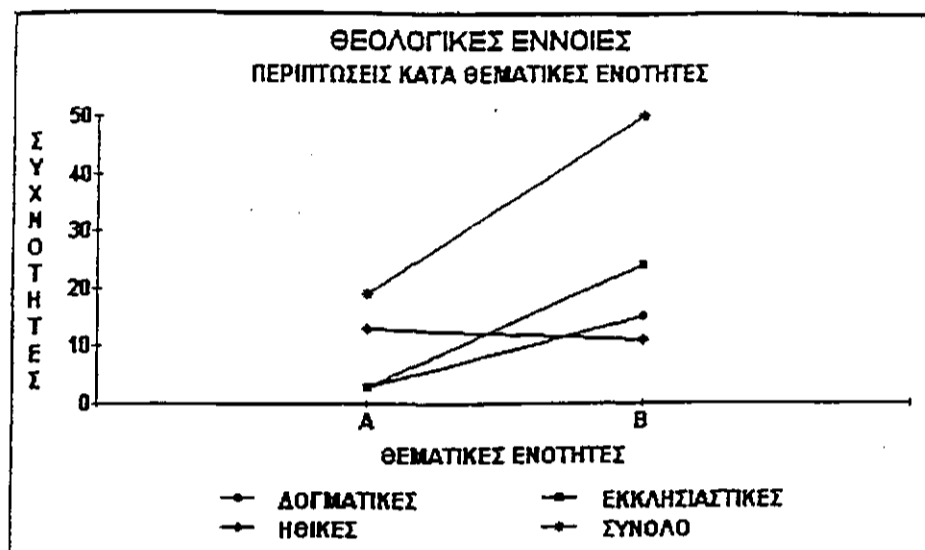
Θεολογικές έννοιες		
1. Ηθικές	2. Εσολησιαστικές	3. Δογματικές
<ul style="list-style-type: none"> • ΑΛΗΘΕΙΑ • ΑΜΑΡΤΙΑ • ΒΙΑ • ΔΟΛΙΟΤΗΤΑ • ΔΡΟΜΟΣ • ΔΥΝΑΜΗ • ΕΝΘΟΥΣΙΑΣΜΟΣ • ΕΞΟΥΣΙΑ • ΕΥΤΥΧΙΑ • ΗΡΕΜΙΑ • ΚΑΚΟ • ΚΑΛΟ • ΚΑΛΟΣΥΝΗ • ΛΕΦΤΑ • ΛΥΠΗ • ΜΕΓΑΛΟΜΑΝΙΑ • ΝΑΡΚΩΤΙΚΑ • ΠΛΟΥΣΙΑ ΖΩΗ • ΠΟΝΗΡΙΑ • ΦΑΝΤΑΧΤΕΡΗ ΖΩΗ • ΦΗΜΗ • ΧΡΗΜΑ 	<ul style="list-style-type: none"> • ΑΓΟΣ • ΑΜΝΟΣ • ΒΑΠΤΙΣΗ • ΒΙΒΛΙΑ ΙΕΡΑ • ΕΙΔΩΛΑ • ΕΚΚΛΗΣΙΑ • ΕΝΤΟΛΕΣ ΘΕΙΚΕΣ • ΕΥΑΓΓΕΛΙΟ • ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΗΣ • ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ • ΛΑΤΡΕΙΑ • ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ • ΜΑΘΗΤΕΣ • ΜΟΥΣΗ ΒΙΒΛΙΑ - ΛΟΓΙΑ • ΝΑΟΣ • ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ • ΠΑΣΧΑ • ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ • ΠΡΟΦΗΤΕΣ • ΣΥΝΑΓΩΓΗ • ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΕΣ • ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ • ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ 	<ul style="list-style-type: none"> • ΑΙΩΝΙΑ ΖΩΗ • ΑΛΗΘΕΙΑΣ ΠΡΟΣΩΠΟ • ΑΡΧΗΓΟΣ • ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ • ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΤΟΥ ΙΣΡΑΗΛ • ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ • ΔΑΣΚΑΛΟΣ • ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ • ΘΕΟΣ • ΙΗΣΟΥΣ • ΚΥΡΙΟΣ • ΜΕΣΣΙΑΣ • ΠΑΤΕΡΑΣ • ΣΩΤΗΡΑΣ • ΥΙΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ • ΥΙΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ • ΧΡΙΣΤΟΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Θεολογικές έννοιες κατά είδος, που εμπεριέχονται στις σελίδες των κειμένων των δύο πρώτων θεματικών Ενότητων του εγχειριδίου της Ορθόδοξης Χριστιανικής Αγωγής της Στ' Δημοτικού.

2. Βλ. Χρ. Α. Τερέζης και Γερ. Σ. Κουσταουράκης, «Ορθόδοξη χριστιανική ανθρωπολογία και διδακτική πράξη» στο Χ.Α. Τερέζης, *Φιλοσοφική Ανθρωπολογία στο Βυζάντιο*, εκδ. "Ελληνικά Γράμματα", Αθήνα 1993, 96. Επίσης τ.Ι., *Μεθοδολογικά Προλεγόμενα στη Διδακτική των Θρησκευτικών*, ό.π., 76-80.

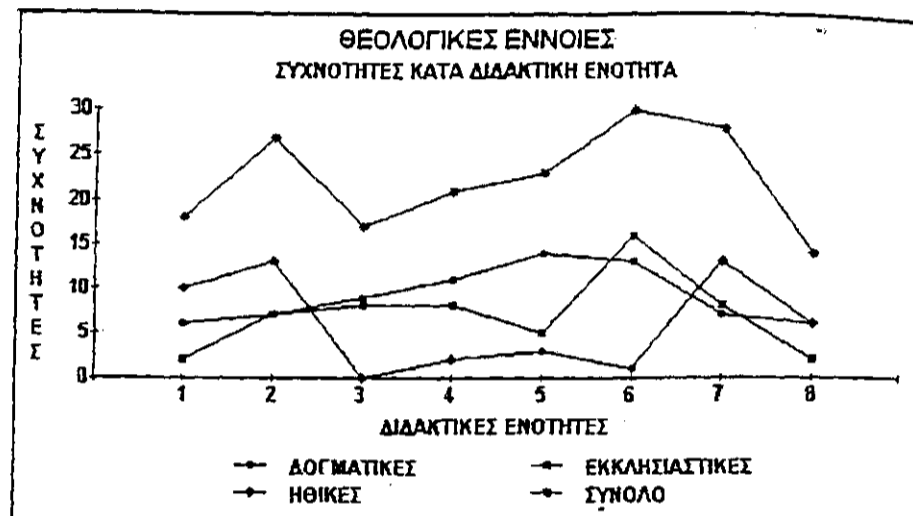
στις σελίδες των δύο πρώτων Θεματικών Ενοτήτων (Θ.Ε.) του διδακτικού βιβλίου της Ορθόδοξης Χριστιανικής Αγωγής (Ο.Χ.Α.) της Στ' Δημοτικού. Από τον Πίνακα αυτόν γίνεται εμφανές ότι η μετάδοση των μηνυμάτων της Ορθόδοξης χριστιανικής πίστης γίνεται με τη χρήση εννοιών και από τις τρεις κατηγορίες του θεολογικού λόγου. Επίσης, παρατηρείται μια μικρή προτίμηση κατά την εκφορά του λόγου αυτού του είδους στις περιπτώσεις που εντάσσονται στην κατηγορία των "Εκκλησιαστικών εννοιών", χωρίς ωστόσο να υφίσταται κάποια ουσιαστική διαφοροποίηση και να υποβαθμίζονται οι άλλες δύο σχετικές κατηγορίες.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1: Περιπτώσεις Θεολογικών εννοιών, που εμφανίζονται στις δύο πρώτες Θεματικές Ενότητες του σχολικού εγχειριδίου της Ορθόδοξης Χριστιανικής Αγωγής της Στ' Δημοτικού.

Στο Διάγραμμα 1 δίνονται οι περιπτώσεις τόσο κατά είδος όσο και συνολικά των Θεολογικών εννοιών, που τίθενται στις σελίδες των δύο εξεταζόμενων Θ.Ε.. Από το Διάγραμμα αυτό διαφαίνεται ότι στην πρώτη Θ.Ε. με τίτλο «Η αναζήτηση της Αλήθειας» συμβαίνει η ανάπτυξη του περιεχομένου της με τη χρήση κυρίως «ηθικής» υφής εννοιών. Με τον τρόπο αυτόν επιδιώκεται να γίνει σαφής η έμφυτη στο ανθρώπινο γένος τάση αναζήτησης, που οδηγεί τα άτομα ως ενσυνείδητα όντα σε συγκεκριμένες επιλογές στη ζωή τους. Οι τελευταίες, ανάλογα με την κατεύθυνση και τον προσδιορισμό τους, ενδέχεται να επιδράσουν καθοριστικά στην ποιότητα ζωής των ανθρώπων, προδιαγράφοντας το μέλλον τους και στοιχειοθετώντας ακόμα και τις προοπτικές της φυσικής τους επιβίωσης. Στη δεύτερη Θ.Ε. με τίτλο «Ο Ιησούς είναι η αλήθεια» επιχειρείται να αναδειχθεί η ουσιαστική παρέμβαση του Θεανθρώπου στον αισθητό κόσμο. Κι αυτό, διότι μέσω της δράσης και των επίγειων επιλογών του απεκάλυψε έναν καινού-

ριο δρόμο στους ανθρώπους και παράλληλα εισηγήθηκε, με βάση το προσωπικό του παράδειγμα, ένα νέο μοντέλο ζωής. Για το λόγο αυτόν το περιεχόμενο της συγκεκριμένης Θ.Ε. δομείται με τη χρησιμοποίηση κυρίως «εκκλησιαστικών» και «δογματικών» εννοιών. Εξάλλου, η μεγάλη διαφορά στην εκφορά των συνολικών περιπτώσεων των θεολογικών εννοιών μεταξύ των δύο συγκεκριμένων Θεματικών Ενότητων, που μελετάμε, δεν είναι άσχετη από την ποσότητα των κειμένων που τίθενται σε κάθε περίπτωση. Δεν είναι τυχαίο το ότι ο αριθμός των κειμένων της δεύτερης Θ.Ε. είναι τριπλάσιος από αυτόν της πρώτης.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2: Περιπτώσεις Θεολογικών εννοιών που εμφανίζονται στις διδακτικές ενότητες του διδακτικού βιβλίου Ο.Χ.Α. Στ' Δημοτικού, που εξετάζουμε.

Στο Διάγραμμα 2 γίνεται η παρουσίαση των περιπτώσεων των Θεολογικών εννοιών, κατά είδος και συνολικά, στις Διδακτικές Ενότητες (Δ.Ε.) που αντιστοιχούν στο περιεχόμενο των δύο πρώτων Θεματικών Ενότητων που εξετάζουμε. Από την παρατήρηση των στοιχείων του Διαγράμματος αυτού γίνεται σαφές ότι ο κατά είδος τρόπος εκφοράς των διαφόρων θεολογικών εννοιών συναρτάται με τη νοηματική στόχευση του περιεχομένου των συγκεκριμένων Δ.Ε.. Έτσι, οι «ηθικές έννοιες» που συναρτώνται με συγκεκριμένες επιλογές σχετικά με τις στάσεις και τις ενέργειες των ανθρώπων επικρατούν στα κείμενα της πρώτης Θ.Ε.. Πρόκειται για τις Δ.Ε. με τίτλους «Πάντα οι άνθρωποι αναζητούν την αλήθεια» και «Η λατρεία των ψεύτικων Θεών». Επίσης, οι «ηθικές έννοιες» χαρακτηρίζουν το περιεχόμενο της όγδοης Δ.Ε. «Το πρόσωπο της αλήθειας», στην οποία ακτινογραφείται η στάση ως προσώπου του ίδιου του Ιησού κατά την ύστατη ώρα απέναντι στον Πόντιο Πιλάτο. Οι «εκκλησιαστικές έννοιες» φαίνεται ότι υπερισχύουν στο περιεχόμενο των κειμένων των 6ης και 7ης Δ.Ε. με τίτλους «Έλληνες συναντούν το Χριστό» και «Εγώ είμαι η αλήθεια» αντίστοιχα, καθώς στο περιεχόμενό τους δια-

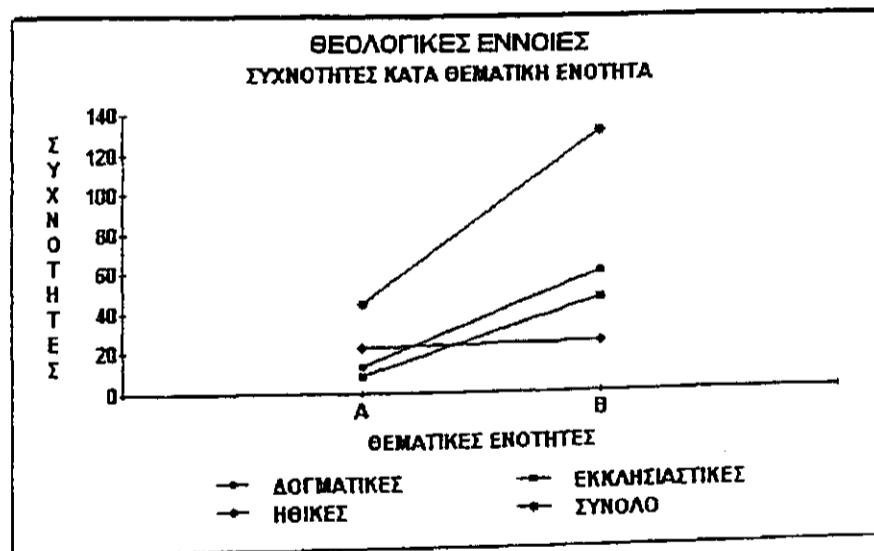
φαίνονται η οικουμενικότητα και η διαχρονικότητα των λόγων και των μηνυμάτων του Χριστού. Έπειτα, οι «δογματικές έννοιες» διανθίζουν το περιεχόμενο εκείνων κυρίως των κειμένων που αναφέρονται στην εμφάνιση και την επιλογή των προσώπων που αποτέλεσαν τον πρώτο πυρήνα των μαθητών του Ιησού. Πρόκειται για τις Δ.Ε. «Ανδρέας, Πέτρος και Ιωάννης» (3η Δ.Ε.), «Φίλιππος και Ναθαναήλ» (4η Δ.Ε.) και «Έρχου και Ίδε» (5η Δ.Ε.). Διαφοροποίηση, τέλος, παρατηρείται και ως προς την εκφορά του συνολικού αριθμού των περιπτώσεων των θεολογικών εννοιών που τίθενται στο περιεχόμενο των κειμένων των Δ.Ε. που εξετάζουμε. Μάλιστα, οι περισσότερες θεολογικές έννοιες εμφανίζονται στις Διδακτικές Ενότητες εκείνες που σκιαγραφούν το οικουμενικό πρόσωπο του Ιησού (6η, 7η) όπως και σε αυτές που επιδιώκουν: α. την απεικόνιση των ηθικών προβλημάτων - διλημμάτων με τα οποία έρχονται αντιμέτωποι οι άνθρωποι στη ζωή τους (2η Δ.Ε.) και β. την ανάδειξη του Θεανθρώπου ως της οντότητας που οδηγεί τον άνθρωπο στην «όντως ζωή» και του παρέχει τη δυνατότητα ψυχικής ανάτασης, αναψυχής και ψυχικής σωτηρίας (5η Δ.Ε.).

Στο Διάγραμμα 3 φανερώνονται οι συχνότητες των θεολογικών εννοιών, τόσο κατά είδος όσο και συνολικά, που επισημαίνονται στις δύο πρώτες Θ.Ε. του σχολικού εγχειριδίου της Ο.Χ.Α. της Στ' Δημοτικού. Από αυτό καθίσταται σαφής η ακόλουθη κατεύθυνση του περιεχομένου των κειμένων τους:

α. Στην πρώτη Θ.Ε., που διακρίνεται από τα κοινωνικού περιεχομένου μηνύματά της επικρατούν οι «ηθικές έννοιες».

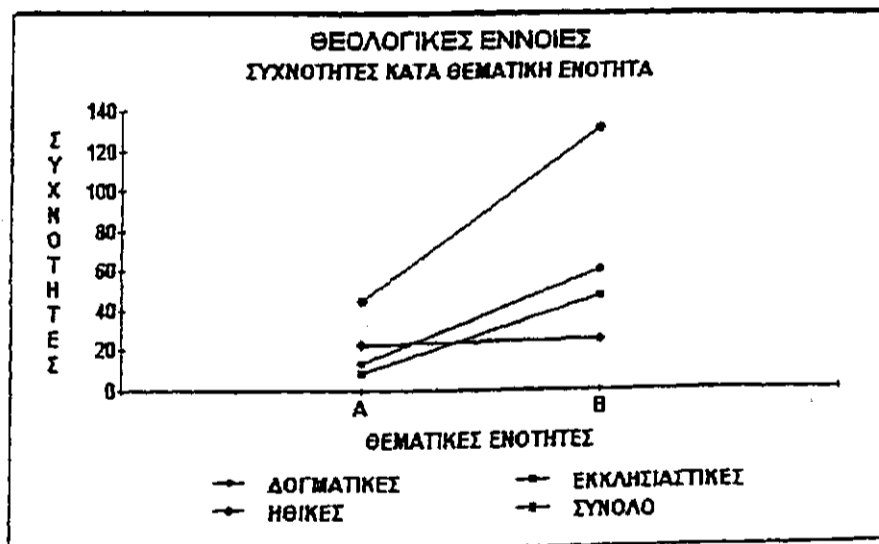
β. Στη δεύτερη Θ.Ε., της οποίας το περιεχόμενο οικοδομείται γύρω από τη μορφή του «Ιησού Χριστού», κυριαρχούν οι «δογματικές» και «εκκλησιαστικές» υφής θεολογικές έννοιες.

και γ. Η διαφορά που παρατηρείται αναφορικά με τον αριθμό των συνολικών συχνοτήτων των δύο συγκεκριμένων Θ.Ε. ερμηνεύεται κατά παρόμοιο τρόπο με αυτόν που προσεγγίσαμε ανωτέρω κατά το σχολιασμό του Διαγράμματος 1.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3: Παρουσίαση των συχνοτήτων των Θεολογικών εννοιών κατά είδος, που απαντώνται στις δύο πρώτες Θεματικές Ενότητες του διδακτικού βιβλίου Ο.Χ.Α. Στ' Δημοτικού.

Στο Διάγραμμα 4 γίνεται η παρουσίαση του Μέσου Όρου των συχνοτήτων των Θεολογικών εννοιών κατά είδος στις Θ.Ε. που εξετάζουμε. Μάλιστα, ο υπολογισμός των τιμών, που απεικονίζονται στο συγκεκριμένο Διάγραμμα, έγινε από τον υπολογισμό του λόγου: Αριθμός των κατά είδος συνολικών συχνοτήτων των θεολογικών εννοιών μιας δεδομένης Θ.Ε. προς τον αριθμό των κειμένων της. Έτσι, επιχειρείται η αναγωγή των κατά είδος θεολογικών εννοιών, που τίθενται στις σελίδες των ερευνώμενων Θ.Ε., σε μια πιο συγκρίσιμη μεταξύ τους διάσταση με στόχο την αξιολόγησή τους αναφορικά με τη νοηματική στόχευση των δύο αυτών Ενότητων. «Η αναζήτηση της αλήθειας» (Α' Θ.Ε.), λοιπόν, γίνεται κυρίως με αναφορά σε συγκεκριμένες βιοθεωρητικές επιλογές των ανθρώπων ή ψυχοκοινωνικής υφής καταστάσεις της ζωής τους. Οι περιπτώσεις αυτές συναρτώνται και συνδέονται άμεσα με τον τρόπο που τα κοινωνικά υποκείμενα νοηματοδοτούν τη ζωή τους. Πρόκειται για κάτι που γίνεται είτε με θετική αναφορά στις θείες επιταγές και τα θεία μηνύματα είτε με αντιδιαστολή προς αυτές. Συνεπώς, ως οριστικό αποτέλεσμα των στάσεων, των προθέσεων και των ενσυνείδητων επιλογών των ατόμων προκύπτει η ποιότητα, ο προσανατολισμός και η ενδεχόμενη κατάληξη της ζωής τους. Έπειτα, η επιλογή του δρόμου, που υποδεικνύεται από τον Ιησού (Β' Θ.Ε.), μπορεί να γίνει μόνον αφού ο άνθρωπος πεισθεί για τη Θεανθρώπινη οντότητα Εκείνου και εφόσον αποδεχθεί την αναγκαιότητα των μηνυμάτων Του για τη βελτίωση της προσωπικής του ζωής, όπως και για τη ρύθμιση τόσο των διαχρονικών όσο και των εκάστοτε επίκαιρων ζητημάτων της ανθρωπότητας. Εδώ, λοιπόν, το περιεχόμενο των κειμένων οικοδομείται γύρω από τη μορφή του Χρι-

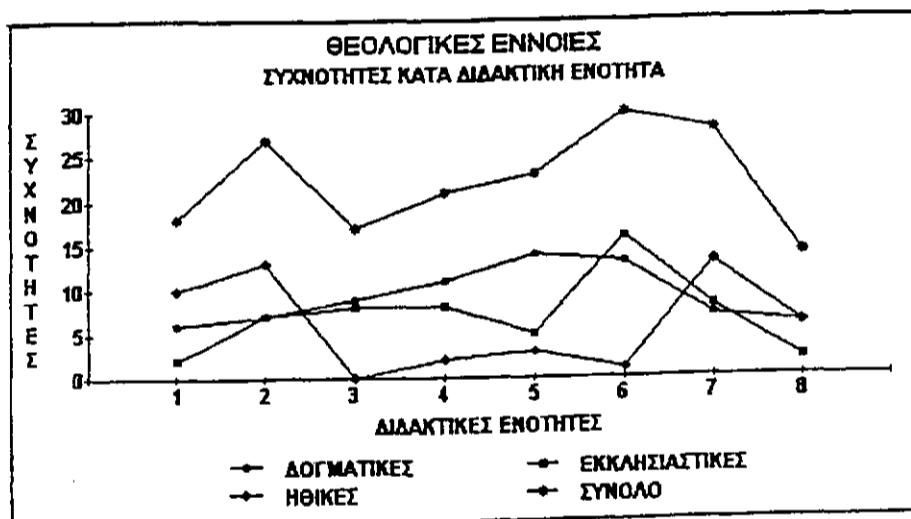

στού, που αποδεικνύεται ως αληθινός Θεός και προσκαλεί κοντά του κάθε άνθρωπο (χρήση «Δογματικών εννοιών»). Επιπλέον, ο Ιησούς εγκαθιδρύει με τους προστρέχοντας και τους πιστεύοντας σε Αυτόν έναν επικοινωνιακό διάλογο, διά μέσου του οποίου εκδηλώνεται η οδηγική του παρέμβαση, που αποκαλύπτει το «δρόμο της αληθείας» στον άνθρωπο και τον φέρνει σε άμεση και ουσιαστική επαφή με το Θεό.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4: Παρουσίαση του Μέσου Όρου των συχνοτήτων των Θεολογικών όρων κατά Θεματική Ενότητα (Συχρότητες Θεμ. Ενότητας : Αριθμού Κειμένων της συγκεκριμένης Θ.Ε.) στο σχολικό εγχειρίδιο της Ο.Χ.Α. της Στ' Δημοτικού.

Στο Διάγραμμα 5 δίνεται η συνολική και κατά είδος κατανομή των συχνοτήτων των Θεολογικών εννοιών που εμφανίζονται στις εξεταζόμενες Διδακτικές Ενότητες του βιβλίου της Ο.Χ.Α. της Στ' Δημοτικού. Από το Διάγραμμα αυτό συνάγονται τα εξής:

α. Στις δύο πρώτες Δ.Ε., που αντιστοιχούν στην ύλη της πρώτης Θ.Ε. και των οποίων το περιεχόμενο στρέφεται γύρω από το ζήτημα της «αλήθειας», επικρατούν οι «ηθικές έννοιες». Αυτές αναφέρονται στις στάσεις και τις συνειδητές επιλογές των ανθρώπων σχετικά με την πορεία που πρόκειται να χαράξουν ή/και ακολουθούν στη ζωή τους. Οι «ηθικές έννοιες» χαρακτηρίζουν επίσης το περιεχόμενο της έβδομης Δ.Ε. "Εγώ είμαι η αλήθεια", όπου μέσα από το πρόσωπο του Ιησού φανερώνεται στους πιστούς ο δρόμος για την επίτευξη της χριστιανικής αρετής και της ένωσής τους μαζί του.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5: Παρουσίαση των συχνοτήτων των Θεολογικών Εννοιών κατά Διδακτικές Ενότητες στο βιβλίο της Ο.Χ.Α. της Στ' Δημοτικού.

β. Οι «εκκλησιαστικές έννοιες» διαμορφώνουν σε σημαντικό βαθμό το περιεχόμενο της

έκτης Δ.Ε. με τίτλο «Έλληνες συναντούν το Χριστό». Εδώ επιχειρείται η κατάργηση της στενής και χωροχρονικά περιορισμένης αποδοχής των μηνυμάτων του Ιησού, δηλαδή γίνεται υπέρβαση των γεωγραφικών ορίων της Παλαιστίνης και των εθνολογικών περιορισμών - αποκλεισμών που έχει θέσει, μέσα από μονοσήμαντες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, το Ιουδαϊκό έθνος. Έτσι, καταλύεται η μονομέρεια της Παλαιάς Διαθήκης, που αγκιστρώνεται γύρω από το λαό του Ισραήλ, και αναδεικνύεται η έλευση της νέας εποχής με τον οικουμενικό λόγο του Χριστιανισμού, ο οποίος στοιχειοθετείται με αναφορά στην οικουμενικότητα και τη διαχρονικότητα του «Ελληνικού πνεύματος».

γ. Οι «δογματικές έννοιες» κυριαρχούν στο περιεχόμενο εκείνων των Δ.Ε. στις οποίες διακρίνεται η κυρίαρχη και καθοριστική παρέμβαση του Χριστού για τη ρύθμιση και την κατεύθυνση των πραγμάτων, κατά την περίοδο της φυσικής παρουσίας του στη Γη.

και δ. Σημαντική διαφοροποίηση παρατηρείται μεταξύ των εξεταζόμενων Δ.Ε. σχετικά με το συνολικό αριθμό των συχνοτήτων των θεολογικών εννοιών που παρατίθενται στις σελίδες τους. Μάλιστα, τα σχετικά ευρήματα συμφωνούν με τα αντίστοιχα που προαναφέρθηκαν κατά το σχολιασμό του Διαγράμματος 2.

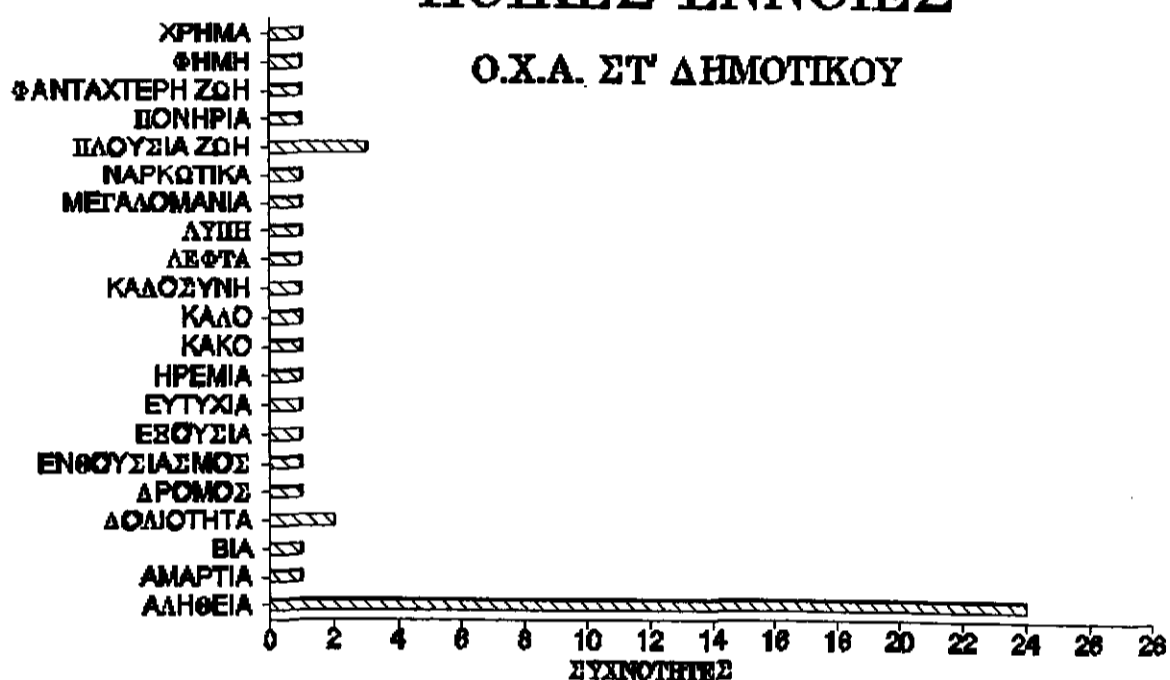
Στο Διάγραμμα 6 γίνεται η αναλυτική παρουσίαση των συχνοτήτων των λέξεων - εννοιών, που συνθέτουν σημασιολογικά την κατηγορία «Ηθικές έννοιες». Από αυτό προκύπτει η κυριαρχία της έννοιας «αλήθεια», το ακριβές περιεχόμενο της οποίας θα προσεγγίσουμε στο επόμενο τμήμα της εργασίας μας. Μάλιστα, η συγκεκριμένη έννοια αντιδιαστέλλεται από το μεγαλύτερο μέρος των λοιπών σχετικών εννοιών, διότι οι τελευταίες σκιαγραφούν τα χαρακτηριστικά της πτώσης, τα οποία και αποτελούν τον αρνητικό αντίποδα και την αποτυχία των μηνυμάτων της χριστιανικής ηθικής.

Στο Διάγραμμα 7 γίνεται η αναλυτική παρουσίαση των συχνοτήτων των «Εκκλησιαστικών εννοιών» που επισημαίνονται στο περιεχόμενο του σχολικού εγχειριδίου της Ο.Χ.Α. της Στ' Δημοτικού, που εξετάζουμε. Εδώ, τονίζεται η ανάγκη της "μαθητείας" στο λόγο του Θεού, που είναι «εξ αποκαλύψεως» λόγος φανερωθείς από το Χριστό και τους προφήτες, οι οποίοι προηγήθηκαν της έλευσής του. Πρόκειται για ένα λόγο, που είναι καταγεγραμμένος στα βιβλία της Αγίας Γραφής και χρησιμοποιείται στις εκδηλώσεις της θείας Λατρείας, μέσω της οποίας οι πιστοί έρχονται σ' επικοινωνία με το Θεό.

Στο Διάγραμμα 8 δίνονται οι συχνότητες των εννοιών που οικοδομούν την κατηγορία των «Δογματικών εννοιών». Από τη μελέτη του Διαγράμματος αυτού καθίσταται φανερό με σαφήνεια η προσπάθεια οικοδόμησης της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης μέσω της καθοριστικής δράσης του προσώπου του Χριστού. Ο Ιησούς, ο επονομαζόμενος Μεσσίας, λοιπόν, με την ενανθρώπιση του και την παρέμβασή του στο χώρο της Ιστορίας εκπληρώνει τις βουλές του Θεού και πραγματώνει τα «ρηθέντα υπό των Προφητών» ιδρύοντας επί της Γης την Εκκλησία του Θεού, που καλεί στους κόλπους της, χωρίς αποκλεισμούς, όλο τον ανθρώπινο πληθυσμό του πλανήτη. Μάλιστα, το σύνολο σχεδόν των "Δογματικών εννοιών", που τίθενται στις σελίδες του εγχειριδίου που μελετάμε, αναφέρεται στο πρόσωπο του Χριστού και αποκαλύπτει τα διάφορα προσωνύμιά του, τα οποία και αφορούνται είτε από τη Θεανθρώπινη φύση του, είτε από

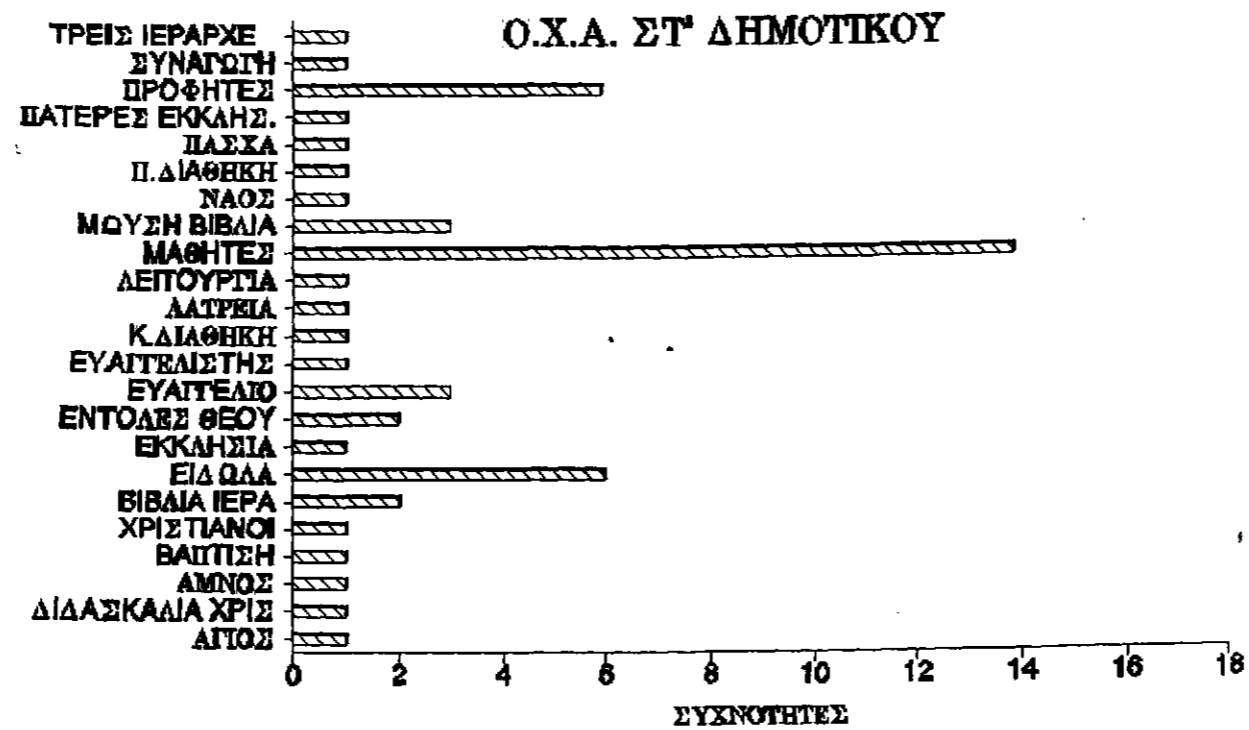
ΗΘΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Ο.Χ.Α. ΣΤ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6: Αναλυτική παρουσίαση της συχνότητας των "Ηθικών Εννοιών" στο βιβλίο της Ο.Χ.Α. Στ' Δημοτικού (Α' και Β' Θεματικές Ενότητες)

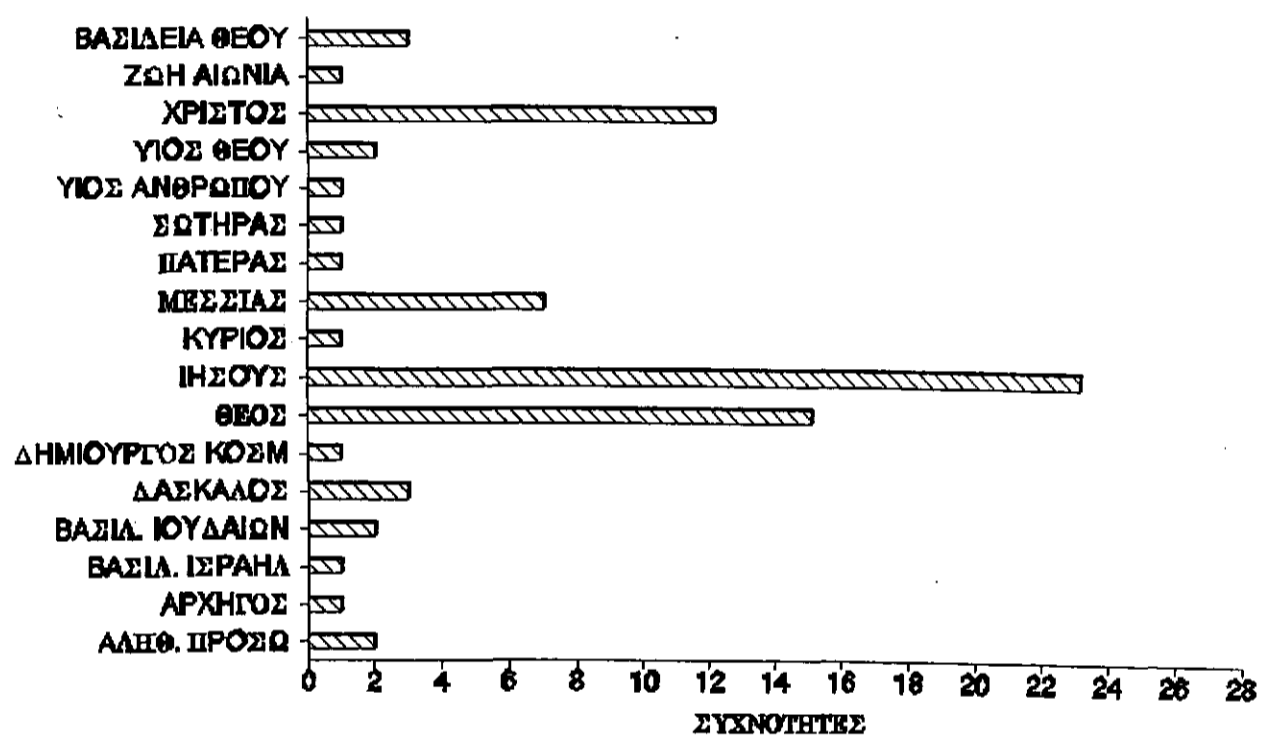
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 7: Αναλυτική παρουσίαση των συχνοτήτων των "Εκκλησιαστικών εννοιών" στο σχολικό βιβλίο της Ο.Χ.Α. της Στ' Δημοτικού (Α' και Β' Θεματικές Ενότητες).

ΔΟΓΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Ο.Χ.Α. ΣΤ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 8: Αναλυτική παρουσίαση των συχνοτήτων των "Δογματικών εννοιών" στο εγχειρίδιο της Ο.Χ.Α. της Στ' Δημοτικού (Α' - Β' Θ. Ενότητες).

την επίγεια δράση του και τις στοχεύσεις της.

B. ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΕΝΟΤΗΤΩΝ

1. Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

Στην πρώτη διδακτική ενότητα: «Πάντα οι άνθρωποι αναζητούν την αλήθεια» αναπτύσσεται ο προβληματισμός του ανθρωπίνου γένους τόσο για την ίδια του την ύπαρξη όσο και για τη δημιουργία του κόσμου. Μαρτυρείται, έτσι, η εναγώνια αναζήτηση του ανθρωπίνου πνεύματος, για την αποκάλυψη, μέσα από την έλλογη φύση του, της πρώτης Αρχής, η οποία φέρει την εκλεκτή ευθύνη της δημιουργίας του σύμπαντος. Μάλιστα, η αναζήτηση αυτή οριοθετεί το σημείο αναφοράς της, το οποίο στη συγκεκριμένη ενότητα ταυτίζεται με την «αλήθεια». Εδώ, η «αλήθεια» αποτελεί την προϋπόθεση της αναζήτησης και το κίνητρο της κίνησης του ανθρώπου προς το Θεό, δηλαδή προς το Δημιουργό του κόσμου.

Ο Θεός παρουσιάζεται ως η Απόλυτη Αλήθεια που δημιουργεί τον κόσμο εκ του μηδενός. Έτσι, ο Θεός δε διαμορφώνει απλώς την ήδη υπάρχουσα ύλη, αλλά αποτελεί και την αιτία που την παράγει. Η θέση αυτή ανατρέπει τις απόψεις της Αρχαίας Ελληνικής Κοσμολογίας, οι οποίες μέσα από ποικίλους συλλογισμούς αναφέρονταν στο «φαίνεσθαι» του κοσμικού σύμπαντος και όχι στην αιτία που το προκάλεσε. Η αγαθότητα του Θεού αποτέλεσε το κίνητρο της δημιουργικής του παρέμβασης και εκφράζει την τελειότητα, τη δύναμη και τη σοφία του, ενώ παράλληλα υπόκειται στην πνευματική ικανότητα των λογικών όντων να την αποκωδικοποιήσουν και να την αναγνωρίσουν³. Από την άλλη πλευρά, ο Ιησούς Χριστός ως ενσαρκωμένος θεός Λόγος αποτελεί το πρόσωπο της Αγίας Τριάδος, μέσω του οποίου φανερώθηκε η ανωτέρω αλήθεια. Συνεπώς, ο Ιησούς ενσαρκώνει την «υπαρκτή» αποκάλυψη του Θεού⁴.

Στη δεύτερη διδακτική ενότητα: «Η λατρεία ψεύτικων Θεών» κυριαρχεί για άλλη μια φορά η «αλήθεια» η οποία ανατιμάται στην κλίμακα των αξιών και διαχωρίζεται από το «ψεύδος». Συγκεκριμένα, η αλήθεια εδώ νοσηματοδοτείται υπό την ηθική διάστασή της, κάτι που σημαίνει ότι η πορεία αναφοράς του ανθρώπου προς αυτήν εκλαμβάνεται ως μια προσπάθεια υπέρβασης των ενστικτών του και ως ένας προσανατολισμός του προς την αυτογνωσία. Πρόκειται για μια διαδικασία δυναμικής εκδίπλωσης του υποκειμένου στο χωροχρονικό του περιβάλλον, με το οποίο έρχεται σε επαφή υπό το πρίσμα μιας διαλεκτικής σχέσης. Αυτή ακριβώς η συνάντησή του με τους εξωγενείς παράγοντες του κοινωνικοπολιτισμικού χώρου καθιστά δυνατή - πολλές φορές υπό λανθάνουσα μορφή - την πιθανότητα εκδήλωσης πτωτικών τάσεων στην προσπάθειά του ν' αντιληφθεί την «καθ' ομοίωσιν» ύπαρξή του. Η σχετική αναφορά στους Ισραηλίτες, οι οποίοι θέτουν βέβαια ως σημείο αναφοράς της επικοινωνιακής πρόθεσής τους το Θεό, αλλά κατά την απόπειρα πραγμάτωσης αυτής της πρόθεσης αποπροσανατολίζονται και καθαιρούν την Αλήθεια - όπως αυτή εκφράζεται στο πρόσωπο του Θεού - για να την αντικαταστήσουν με το Ψεύδος - όπως αυτό εκφράζεται με το είδωλο - μαρτυρεί ότι η κατάκτηση της χριστιανικής

3. Για τη χριστιανική αντίληψη περί δημιουργίας του κόσμου, βλ. Vi. Lossky, *Η μυστική θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας* (μτφρ. Στ. Πλευράκη), Θεσσαλονίκη 1973, 103-127.

4. Για τον Ιησού ως εκφραστή της θείας αλήθειας, Δ. Στανλοάε, *Ο Θεός, ο Κόσμος και ο Άνθρωπος* (μτφρ. Κωνστ. Σομπ κ. Γ. Παπαευθυμίου), εκδ. «Αρμός», Αθήνα 1990, 60-76.

αλήθειας δε συντελείται άπαξ, αλλά, αντίθετα, πραγματώνεται διαδοχικά από μια πορεία ανόδου. Ο Θεός ενσαρκώνει την ίδια την αλήθεια και παρουσιάζεται να πραγματοποιεί την υπόσχεσή του βοηθώντας τους Ισραηλίτες να ξεφύγουν από την αιχμαλωσία στους Αιγυπτίους και να ελευθερωθούν φτάνοντας στη γη της Επαγγελίας⁵.

Τα είδωλα υπεισέρχονται ως ανηθικαί παράγοντες απέναντι στη δογματική θεολογική έννοια «Θεός». Συνιστούν μια ούτως ειπείν ανθρωπολογική έννοια, - καθότι αντανακλούν την εκδήλωση εσωτερικών ορμεμφύτων προς κάτι το μη πραγματικό -, όπου στην εν λόγω διδακτική ενότητα προσλαμβάνει συγκεκριμένη διάσταση υπό τη μορφή χρυσού ζώου, το οποίο δημιούργησαν μόνοι τους οι άνθρωποι. Και τούτο, καθότι εκκινούσαν από την αξεπέραστη αντίληψη της εμπειρικής ταυτότητας ανάμεσα στην εικόνα και στην αλήθεια που υπάρχει κατά κύριο λόγο στην ανθρώπινη σκέψη και αποκλείει την οποιαδήποτε μεταφυσική διάσταση των πραγμάτων. Στο θεολογικό ζεύγος εννοιών Θεός - είδωλα επισυνάπτεται το ηθικό ζεύγος Αλήθεια - Ψεύδος και κατ' επέκταση το κοινωνικό Καθαρότητα νου και ματίας - χρήμα, φήμη, πλούσια και φανταχτερή ζωή, ναρκωτικά⁶.

Στα δευτερογενή κείμενα της γενικής θεματικής ενότητας η αλήθεια παρουσιάζεται όπως ακριβώς και στην πρώτη υποενότητα, καθώς ταυτίζεται με το πρόσωπο του Θεού. Ο Θεός ως εκείνο το ανώτατο Όν, που χαρίζει αγαθότητα στον άνθρωπο, όπως και την ικανότητα να ξεχωρίζει την αλήθεια από το ψεύδος, το επιμέρους αληθινό από το επιμέρους ψευδές. Κατά τον ίδιο τρόπο παρουσιάζεται στη δεύτερη υποενότητα. Επίσης και τα είδωλα εμφανίζονται ως ενσάρκωση της μεγαλομανίας και του χρήματος, γεγονός που συμφωνεί απόλυτα με τη διάσταση που προσδίδει στο νόημά τους η δεύτερη διδακτική ενότητα.

Σύμφωνα με τα ανωτέρω έχουμε τη δυνατότητα να ταξινομήσουμε τις θεολογικές λέξεις - έννοιες κατά τον τρόπο που ακολουθεί. Έτσι, στην κατηγορία «Δογματικές έννοιες» ανήκουν οι εξής έννοιες: Θεός, Ιησούς Χριστός. Στην πρώτη διδακτική ενότητα ο Θεός είναι ο δημιουργός του κόσμου, που εμφύσησε στον άνθρωπο το ερευνητικό πνεύμα της αναζήτησης με εσχατολογικό προσανατολισμό το πρόσωπό Του. Στη δεύτερη διδακτική ενότητα όπως και στα δευτερεύοντα κείμενα, ο Θεός αποτελεί την απόλυτη Αλήθεια και σπιδήποτε πέρα και έξω απ' αυτήν χαρακτηρίζει το ψεύδος, που, αντί να ελευθερώσει τον άνθρωπο, τον κρατά αιχμάλωτο στα δεσμά του. Ο Ιησούς Χριστός παρουσιάζεται για πρώτη και μοναδική φορά στην πρώτη διδακτική ενότητα ως η ενσάρκωση του Τριαδικού Θεού, που αποκαλύπτεται στην Ιστορία και φανερώνεται στον κόσμο της αισθητής εμπειρίας και του ιστορικού γίνεσθαι. Ως «Ηθική έννοια» αναφέρεται η «αλήθεια» με δύο εννοιολογικές προεκτάσεις. Έτσι, από τη μια πλευρά στην πρώτη διδακτική ενότητα εμφανίζεται ως το απαραίτητο κίνητρο του ανθρώπου, για να προσεγγίσει το θείο. Από την άλλη στη δεύτερη παρουσιάζεται ως η πορεία ενός δυναμικού προ-

5. Για την επαγγελία του Θεού προς τους Ιουδαίους και για την πραγμάτωσή της στο θεολογικό κλίμα της Καινής Διαθήκης, βλ. Δ. Στανιλοάε, *Θεολογία της Εσχολογίας* (μτφρ. Ν. Ισιρώνης), εκδ. «Τήνος», Αθήνα 1989, 149-173.

6. Για τη θέση του Χριστιανισμού απέναντι στην ειδωλατρική προσέγγιση του κόσμου, βλ. Ν. Βεργάεν, *Το πεπρωμένο του ανθρώπου στο σύγχρονο κόσμο* (μτφρ. Ευτ. Γιούλτση), εκδ. «Π. Πουρναρά», Θεσσαλονίκη 1980.

σώπου, κατά την οποία δεν αποκλείονται οι πτωτικές τάσεις και οι παρεκτροπές από την «ορθή» οδό στην προσπάθεια πραγμάτωσης της συνάντησης του θείου με το ανθρώπινο. «Εκκλησιαστικές έννοιες» δεν υφίστανται στις υπό εξέταση ενότητες. Σημειωτέον ωστόσο ότι υπάρχει ο όρος «είδωλα», που θεωρούμε ότι χαρακτηρίζει εκ του αντιστρόφου τη θεολογία και χρησιμοποιείται για να επεξηγηθούν βαθύτερα οι θεολογικές έννοιες. Ο όρος «είδωλα» ενέχει και μια κοινωνική διάσταση και στις δύο διδακτικές ενότητες αλλά και στα δευτερεύοντα κείμενα. Συγκεκριμένα, με το περιεχόμενό του νοούνται όλα τα ένυλα αντικείμενα που λαμβάνουν στις συνειδήσεις των ανθρώπων θεική διάσταση, όπως για παράδειγμα το χρήμα και τα ναρκωτικά, που ουσιαστικά όμως υποδηλώνουν την εκτροπή της ανθρώπινης υπόστασης και την κατεύθυνση προς τη συντριβή της.

2. Ο ΙΗΣΟΥΣ ΕΙΝΑΙ Η ΑΛΗΘΕΙΑ

Στην τρίτη διδακτική ενότητα «Ανδρέας, Πέτρος και Ιωάννης», η έννοια Θεός έχει έναν αυστηρά δογματικό χαρακτήρα και δι' αυτής δηλώνεται η οντότητα εκείνη που, πέραν του ότι δημιούργησε όλα τα όντα και τα κτίσματα «εκ του μη όντος», με την αγαθή πρόθεση και βούλησή του, συγχωρεί το δημιούργημά του, όταν αυτό δεν πράττει κατά συνείδησιν. Το μεγαλείο του πάνσοφου και παντοδύναμου Θεού υπερισχύει με τη συγχώρηση των αμαρτιών ή των άστοχων συνθηκών που ο άνθρωπος προκαλεί, όταν διαταράσσει την αρμονική σχέση μαζί του. Παράλληλα, αυτή η πράξη του Θεού διδάσκει τον κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν άνθρωπο, όταν αυτός αντιμετωπίσει παρόμοια κατάσταση προδοσίας από το συλλογικό του περιβάλλον. Ο Υιός του Θεού, ο Χριστός αποτελεί τη δεύτερη δογματική έννοια, η οποία ταυτίζεται με μια δογματική και ηθική, την Αλήθεια, η οποία εδώ προσλαμβάνει το περιεχόμενο της ενσάρκωσης του δευτέρου προσώπου της Αγίας Τριάδος. Στη συνέχεια ο Χριστός προσφωνείται ως Σωτήρας, τον οποίο η ανθρωπότητα αναμένει για να επιτύχει τη σωτηριολογική της ωρίμανση. Ο Αμνός του Θεού συγκεκριμενοποιεί περισσότερο το σκοπό της επίγειας παρουσίας του Ιησού Χριστού και της έλευσής του ως ανθρώπου που θα άρει στους ώμους του την αμαρτία αυτού του κόσμου, θυσιάζοντας την ίδια του την ύπαρξη. Παράλληλα ο Χριστός παρουσιάζεται ως Δάσκαλος όχι μόνο για τους μαθητές του αλλά για όλο τον κόσμο, τον οποίο προσκαλεί για να του διδάξει το θείο Λόγο μέσω των παραβολών και του κηρύγματός του. Πρόκειται για το Μεσσία, την υπόσχεση δηλαδή του Θεού προς τους ανθρώπους ότι θα τους σώσει από την αμαρτία στέλνοντας τον Υιό του σε αυτούς και επιτρέποντάς τους μάλιστα να τον καταδικάσουν σε θάνατο.

Ως «εκκλησιαστικές έννοιες» στην τρίτη διδακτική ενότητα θεωρούνται αρχικά οι μαθητές, υπό μια προοικονομική προοπτική. Ο πυρήνας αυτών των ανθρώπων αποτελεί, πριν την έλευση του Μεσσία, τους πιστούς του Ιωάννη του Προδρόμου, ο οποίος παρουσιάζεται ως προαναγγέλλων την κάθοδο του Ιησού Χριστού. Αργότερα, με την παρουσία του Χριστού στην επίγεια ζωή και με τη διάβασή του από τον Ιορδάνη ποταμό, όπου ο Ιωάννης βάπτισε τους πιστούς, ο πυρήνας αυτός θ' αποτελέσει τους μαθητές του Χριστού και την απαρχή της μαθητικής κοινότητας. Έτσι ο Ανδρέας, ο Πέτρος και ο Ιωάννης ενσαρκώνουν τις πρώτες ανθρώπινες υπάρ-

Ξεις που πιστεύουν στο φερόμενο ως Μεσσία κι αποφασίζουν να τον ακολουθήσουν γνωστοποιώντας και διαδίδοντας σε όλη την ανθρωπότητα το θείο μήνυμά του. Μάλιστα, ο ένας απ' αυτούς, ο Ιωάννης, ήταν το πρόσωπο που άφησε ως τεκμήριο στην Ορθόδοξη Χριστιανική Παράδοση το «Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο». Αυτή η λέξη - έννοια είναι ένας δεύτερος εκκλησιαστικός όρος και είναι δηλωτικός της πηγής και της νοηματοδότησης των τεσσάρων βιβλίων των Ευαγγελίων της Καινής Διαθήκης. Τέλος, η βάπτιση αποτελεί μια άλλη εκκλησιαστική έννοια και συμβολίζει τη συλλογικότητα των ανθρώπων υπό το πρίσμα της ένωσής τους με το σώμα του Χριστού και της ένταξής τους στη νέα τάξη πραγμάτων που με τη ζωή και τη διδασκαλία του ο ίδιος θέτει. Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος βαπτίζει τους απλούς πιστούς διανοίγοντάς τους τις προοπτικές προς την ανατολή του ηλίου, για να γίνουν δηλαδή όλοι μέλη της νέας εκκλησιαστικής κοινότητας που μετ' ολίγον θα δημιουργήσει. Κατά τη διάρκεια του βαπτίσματος, αυτός που πορεύεται προς τις πύλες της Εκκλησίας «θάβεται» με την τρίτη κατάδυση κι «ανασταίνεται» με την τρίτη ανάδυση εν ονόματι του Τριαδικού Θεού. Έτσι, είναι σε θέση να μοιραστεί και άλλα μυστήρια με την υπόλοιπη Χριστιανική κοινότητα, με κυριότερο απ' όλα τη θεία ευχαριστία⁷.

Στην τέταρτη διδακτική ενότητα «Φίλιππος και Ναθαναήλ» οι δογματικές έννοιες που αποδίδονται στο πρόσωπο του Χριστού είναι παρόμοιες με αυτές της προηγούμενης διδακτικής ενότητας. Έτσι, ο Χριστός παρουσιάζεται με τα προσωνύμια Ιησούς, Μεσσίας και καθαυτή Αλήθεια, όπως ακριβώς δηλαδή αναλύθηκε ανωτέρω με μια επιπλέον προσθήκη. Ο Χριστός εδώ αποκαλείται αρχηγός. Αυτός αποτελεί την Κεφαλή της εκκλησιαστικής κοινότητας και το σώμα του απαρτίζουν και συναποτελούν όλοι μαζί οι πιστοί που τον ακολουθούν και στους οποίους φανερώνει έμπρακτα την αγάπη του. Κατά παρόμοιο τρόπο με αυτόν της τρίτης διδακτικής ενότητας νοηματοδοτείται και η έννοια των μαθητών. Ωστόσο, για πρώτη φορά απαντάται η εκκλησιαστική έννοια συναγωγή, η οποία, στο θεολογικό πλαίσιο της Παλαιάς Διαθήκης, δηλώνει το συγκεντρωμένο πλήθος των πιστών, που συναθροίζονται για να αναγνώσουν τα βιβλία του Μωυσή, τὰ οποία περιείχαν το Νόμο του Θεού, τις δέκα εντολές. Τέλος, με την εκκλησιαστική έννοια Προφήτες δηλώνονται όλοι όσοι προφήτευσαν τη δύναμη του Θεού μέσω των χαρισματικών τους δυνατοτήτων και μπόρεσαν να προδιαγράψουν ερμηνευτικά το ιστορικό πλαίσιο δράσης του Ιησού Χριστού στην επίγεια ζωή⁸.

Το ποίημα της Καίτης Χιωτέλλη «Κάθε μέρα», που τίθεται ως δευτερεύον κείμενο στην τέταρτη διδακτική ενότητα, αποτελεί μια μικρή προσευχή των πιστών που υμνεί τον Τριαδικό Θεό, χωρίς ωστόσο να επονομάζεται κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο. Απλά δηλώνεται το γενικό, ο Θεός, σε λανθάνουσα μορφή με το δεύτερο πρόσωπο της κτητικής αντωνυμίας «σου».

Στην πέμπτη διδακτική ενότητα για άλλη μια φορά ο δογματικός όρος Ιησούς ταυτίζεται με

7. Για το μυστήριο του Βαπτίσματος, βλ. ΑΙ. Schmemmann, *Εξ ύδατος και πνεύματος* (μτφρ. Ι. Ροηλίδη), εκδ. «Δόμος», Αθήνα 1984. Για το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, βλ. Ι. Ζηζιούλα, *Η ενότης της Εκκλησίας εν τη θεία Ευχαριστία και τῶν Ἐπισκόπων κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας*, Αθήνα 1965.

8. Για τη θεολογική αποστολή των προφητῶν στο πλαίσιο της Π. Διαθήκης, βλ. Β. Βέλλα, *Θρησκευτικοί Προσωπικότητες της Π. Διαθήκης*, τομ. Α', Αθήνα 1968.

τα όσα ειπώθηκαν στην πρώτη υποενότητα, αλλά με μια επιπλέον διάσταση. Ο Ιησούς, εκτός από Μεσσίας, Χριστός και Δάσκαλος, αποκαλείται βασιλιάς του Ισραήλ. Σύμφωνα με αυτή την αναφορά υπάρχουν δύο πληροφοριακά στοιχεία. Έτσι, από τη μια πλευρά υπάρχει ο Ιησούς - Βασιλιάς. Πρόκειται για έναν χαρακτηρισμό της Αγίας Γραφής, με τον οποίο επιχειρείται να δηλωθεί το μεγαλείο του Χριστού και της πνευματικής μεταφυσικής διάστασής του με την οποία υπερβαίνει τα εγκόσμια όρια. Από την άλλη, βρίσκεται ο λαός του βασιλιά, ο Ισραήλ, το εκλεκτό ποίμνιό του που θα μεταβεί στη βασιλεία των Ουρανών. Ο ανθρώπινος νους, όμως, παρυσυρόμενος από τις αισθητηριακές και νοητικές ικανότητές του αντιλαμβάνεται μόνον ό,τι υποπίπτει στην αντιληπτικότητα του ως εμπειρικό δεδομένο και γι' αυτό εκλαμβάνει την έννοια «βασιλιάς» όχι στον απόλυτο και υπερβατικό χαρακτήρα της, αλλά την υποτάσσει στις αναγκαιότητες του αισθητού κόσμου, προκαλώντας έτσι παρανοήσεις ως αποτέλεσμα των διαδικασιών σύγκρισης⁹.

Ως εκκλησιαστικές έννοιες θεωρούνται στη συγκεκριμένη ενότητα τα ιερά βιβλία, όπως αυτά αναλύθηκαν ανωτέρω, καθώς και η έννοια «προφήτες», που επαναφέρει την προηγούμενη νοηματοδότησή της. Συγκεκριμένα εννοεί εκείνους τους ανθρώπους που αποτελούσαν τις ζωντανές ακτίδες ελπίδας κι αγάπης ανάμεσα στους ανθρώπους, στους οποίους προσπαθούσαν να εμφυσήσουν πίστη για τον ερχομό του Μεσσία, που θα εξαλείψει την αμαρτία της επίγειας ζωής.

Το δευτερεύον κείμενο «Έρχου και Ίδε» του Ματθαίου Μουντέ δε διατυπώνει ευκρινώς κάποιες έννοιες της θεολογικής παράδοσης, αλλά αποδίδει με έναν παραστατικό και αλληγορικό τρόπο τη γη της επαγγελίας, όπου το κήρυγμα του Ιησού Χριστού οδηγεί στη συνάντησή του θείου με το κοσμικό.

Η έκτη διδακτική ενότητα «Οι Έλληνες συναντούν το Χριστό» επαναλαμβάνει τις δογματικές έννοιες, Ιησούς - Χριστός, Θεός, Υιός του ανθρώπου, όπως αυτές παρουσιάστηκαν και αναλύθηκαν ανωτέρω. Όσον αφορά στις εκκλησιαστικές έννοιες απαντώνται οι ακόλουθες:

Πάσχα: μπορεί να νοηθεί με την κυριολεκτική σημασία του, σύμφωνα με την οποία οι Εβραίοι το εορτάζουν για να θυμούνται τη διάβασή τους από την Ερυθρά θάλασσα κατά τη φυγή τους από την Αίγυπτο. «Πεσόχ» στα Εβραϊκά σημαίνει το πέρασμα και ενέχει συνάμα και μεταφορική σημασία, καθώς συμβολίζει τη διάβαση από το θάνατο στη ζωή. Ο όρος «Πάσχα» στη συγκεκριμένη περίπτωση της αναφοράς του, νοείται ως θρησκευτική εορτή του Ορθόδοξου Χριστιανισμού¹⁰.

Προσκυνητές: νοείται το πλήθος των πιστών που αποτελούν την ιουδαϊκή θρησκεία.

Ευαγγέλιο του Χριστού: εδώ δε θεωρείται υπό την έννοια των Καινοδιαθηκικών βιβλίων, όπως σε προηγούμενη διδακτική ενότητα, αλλά «του Ευαγγελίου Χαράς», υπό την έννοια του

9. Για την εσχάτολογική βασιλεία του Θεού, βλ. Σ. Αγουρίδου, *Βιβλικά Μελετήματα*, τευχ. Β', εκδ. «Π. Πουρναρά», Θεσσαλονίκη 1971, 83-96. Ρ. Ενδοκίμων, *Η Ορθοδοξία* (μτφρ. Αγ. Μουρτζόπουλου), εκδ. «Β. Ρηγόπουλου», Θεσσαλονίκη 1972, 407-466.

10. Για το Πάσχα, βλ. Γρ. Θεολόγου, *Λόγος Α', Εις τό Άγιον Πάσχα και εις την βραδύτητα* (P.G. 35, 396-401).

χαρμόσπου μνηύματος που μεταφέρεται σε όλη την ανθρωπότητα, καθώς διακηρύσσεται η έλευση του Μεσσία και της βασιλείας των Ουρανών.

Παλαιά Διαθήκη: εκλαμβάνεται ως το ιερό βιβλίο που ενέχει στο περιεχόμενό του το λόγο του Θεού. Παράλληλα ενασχολεείται με τον αμαρτωλό άνθρωπο και διατυπώνει κάποιες οδοί - αλλά και ισχυρά βεβαιωμένες συγχρόνως - προβλέψεις για τη σωτηρία του.

Καινή Διαθήκη: συλλαμβάνει τον άνθρωπο, όχι τόσο στο υπαρξιακό επίπεδο της αμαρτίας στην οποία υποπίπτει κατ' επανάληψη, αλλά κυρίως στο επίπεδο της λύτρωσής του από την αμαρτία. Έτσι, με την Καινή Διαθήκη δημιουργείται ο «καινός» άνθρωπος, ο οποίος οριοθετεί διαφορετικά την πορεία της ζωής του και την προσανατολίζει μέσα από το περσσμα της ιστορίας στη μια Απόλυτη και Μοναδική Αρχή Αληθείας, τον Τριαδικό Θεό.

Ευαγγελιστής: ο εκκλησιαστικός όρος αναφέρεται στον άνθρωπο που έγραψε το ένα από τα τέσσερα ευαγγέλια, τον όσιο Λουκά.

Ιεράρχες: σπουδαστές των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, που στοχεύουν στην καλλιέργεια της χριστιανικής διδασκαλίας.

Πατέρες της Εκκλησίας: εκφραστές του Ορθόδοξου Χριστιανικού μνηύματος, πρωτεργάτες στην εγκαθίδρυση της εκκλησιαστικής κοινότητας.

Χριστιανική διδασκαλία: υποδηλώνει τις παραβολές και το κήρυγμα του Λόγου του Χριστού, όπως αυτά καταγράφηκαν στην Ορθόδοξη Χριστιανική Παράδοση.

Λειτουργία: εκλαμβάνεται ως η διαδικασία τελετής και προσευχής των πιστών μέσα από την ανάγνωση των Ευαγγελίων.

Εκκλησία: εννοείται ως κοινότητα χριστιανών, που εκδηλώνει μέσω των θρησκευτικών τελετών τη λατρεία προς το θείο.

Προσευχή: νοείται ως δέηση ή ικεσία προς τον Τριαδικό Θεό, χωρίς να υποδηλώνει τη βαθύτερη νοηματική της διάσταση.

Στην έβδομη διδακτική ενότητα «Εγώ είμαι η αλήθεια» οριοθετείται η δογματική έννοια Χριστός με μια ουσιαστικοποιημένη ηθική έννοια, την αλήθεια. Επομένως, η ταυτότητα του Χριστού στοιχειοθετείται από την Αλήθεια. Δηλαδή εκφράζει το Χριστό στην ολότητά του, στα λόγια και τα έργα του και είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη διδασκαλία του στους ανθρώπους. Ο Χριστός, λοιπόν, αποτελεί ένα ιστορικό πρόσωπο που διακρίνεται από αγαθότητα, αγάπη, εσωτερική δύναμη, ισορροπία και που έχει επίγνωση της θείας φύσης του. Η έμπρακτη εφαρμογή του κηρύγματός του στη ζωή φανερώνει το κοινωνικό και σωτηριολογικό μήνυμα που είχε αναλάβει ως «καθήκον» να μεταφέρει στον κόσμο. Όμως, το κυριότερο στοιχείο της φυσιογνωμίας του Ιησού είναι ότι δεν υπέπεσε στην αμαρτία, κάτι που επιβεβαιώνει την τελειότητά του και τη συγκλονιστική του δύναμη. Αυτός αποτελεί την οδό για τη μετάβαση του ανθρώπου στον Πατέρα του, το Θεό μέσα από μια πορεία σταδιακής κάθαρσης και αφομοίωσης των δογματικών αληθειών. Οι εκκλησιαστικές έννοιες, που εμπεριέχονται στη συγκεκριμένη διδακτική ενότητα, αναφέρονται στα Ευαγγέλια, στη συναγωγή, στους μαθητές και στους προφήτες, το νοηματικό περιεχόμενο των οποίων έχει διευκρινιστεί ανωτέρω. Αξιοσημείωτο είναι ότι η Αλήθεια, εδώ, δεν εκλαμβάνεται ως ηθική έννοια, αλλά προσωποείται και εκφράζεται από τον Ιησού Χρι-

στό. Σύμφωνα με τις υποδηλώσεις της, κατά την προσπάθεια του πιστού να γνωρίσει τον Ιησού, ο τελευταίος τον διαφυλάσσει και του υποδεικνύει το δρόμο, πέρα από τις πρόσκαιρες και εφήμερες καταστάσεις που ενδεχομένως να κρύβουν παγίδες, και τον οδηγεί στην αλήθεια, που αποτελεί και την πεμπουσία της χριστιανικής ζωής.

Τέλος, στην όγδοη διδακτική ενότητα «Το πρόσωπο της αλήθειας», ο Ιησούς φανερώνει την ταυτότητά του ενώπιον της εξουσίας, την οποία εκφράζει το πρόσωπο του Ποντίου Πιλάτου. Εδώ, γίνεται η αντιδιαστολή κι αποσαφήνιση των εννοιών «Βασιλιάς - Ιησούς» και «ηγεμόνας - Πόντιος Πιλάτος». Έτσι, από τη μια υφίσταται ο Ιησούς, ως ενσαρκωμένος Λόγος του Θεού, που θα οδηγήσει τους πιστούς στη βασιλεία των Ουρανών και από την άλλη ο Πιλάτος ως εκφραστής της δύναμης και της πολιτικής εξουσίας. Στην πρώτη περίπτωση η εξουσία του Ιησού δεν αναφέρεται στα περιοριστικά πλαίσια του κτιστού κόσμου, αλλά βρίσκεται πάνω από αυτά. Πρόκειται για μια μεταφυσική διάσταση της «εξουσίας», που αντιδιαστέλλεται από την εξουσιαστική θέση του Πιλάτου. Η τελευταία αποτελεί ένα πραγματολογικό υπαρκτό δεδομένο, που εκδηλώνεται σε συγκεκριμένα και γι' αυτό πεπερασμένα χωροχρονικά όρια. Επομένως, ο Ιησούς ως βασιλιάς των Ιουδαίων δεν επιβάλλει αυθαίρετα και αυτοδύναμα την ύπαρξη και την εξουσία του στο λαό. Αντίθετα, αγκαλιάζει όλο το ποίμνιό του με απόλυτη ηρεμία, καλοσύνη και αγαθότητα και προσφέρει θυσιάζοντας τον εαυτό του, για να το οδηγήσει στη σωτηρία¹¹.

Στην ανωτέρω διδακτική ενότητα συναντώνται και οι εξής ηθικές έννοιες:

Ηρεμία: η γαλήνη και η πραότητα του Ιησού, η οποία πηγάζει από την πίστη του στη μεταφυσική καταγωγή του.

Καλοσύνη, που νοείται ως αγαθότητα, ευμενής διάθεση, συμπόνια για τους ανθρώπους και το περιβάλλον.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σύμφωνα με τα όσα εξετάσαμε καταλήγουμε στις ακόλουθες τρεις εκτιμήσεις:

A] Οι ενότητες που επεξεργαστήκαμε προσφέρουν στους μαθητές επαρκές γνωστικό υλικό, προκειμένου να καταστούν κοινωνοί της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης και ζωής στο σύνολό τους. Τους παρέχεται δηλαδή η δυνατότητα να κατανοήσουν τη χριστιανική διδασκαλία μέσω των ανθρωπολογικών και των εκκλησιαστικών προεκτάσεών της ως ένα συνεκτικό σύστημα ιδεών και αρχών.

B] Η διάρθρωση των εννοιών παρουσιάζει λειτουργικό χαρακτήρα και κινείται σε ικανοποιητικό βαθμό με τον τρόπο της οργανικής διαδοχικότητας. Προβάλλουν το υλικό τους όχι μέσα από την απομόνωση και την αυτονομία των εννοιών αλλά κατά την αμοιβαία συνάφειά τους, ενώ σέ ορισμένες περιπτώσεις παρουσιάζουν την κάθε έννοια με περισσότερες της μιας σημασίες. Η πολύπτυχη αυτή προβολή των εννοιών εξασφαλίζει την άνετη πρόσβαση των μαθη-

11. Για την έννοια της εξουσίας στο Χριστιανισμό, βλ. Π. Νέλλας, «Ορθοδοξία και Πολιτική», *Μαρτυρία Ορθοδοξίας* 1971, εκδ. «Ι.Δ. Κολλάρου», Αθήνα 1971, 155-186. Μ. Μπέγζος, *Ελευθερία ή Θρησκεία*, εκδ. «Μ. Γρηγόρης», Αθήνα 1991, 15-28 και 44-61.

Χρήστος Αθ. Τερέζης & Γεράσιμος Σ. Κουστουράκης

τών σε μια σφαιρική σύλληψη της νοηματικής εμβέλειάς τους.

Γ] Θα ήταν απαραίτητο να επιχειρηθεί σε ευάριθμες περιπτώσεις η αυστηρή νοηματική οριοθέτηση των χριστιανικών εννοιών, ώστε να υπερβεί λίγο το κείμενο τη «φαινομενολογία» της περιγραφής ή της διήγησης. Οι μαθητές της ΣΤ Δημοτικού έχουν ήδη αποκτήσει τις προϋποθέσεις, για να κινηθούν αφαιρετικά. Εξάλλου, επιθυμητό είναι ο απόφοιτος του Δημοτικού να βρίσκεται στη θέση να διατυπώνει συνεκτικούς συλλογισμούς. Και κάτι τέτοιο επιτυγχάνεται κυρίως με εφελτήριο τη δυνατότητά του να ορίζει τις λέξεις - έννοιες που συναντά μέσα στο γνωστικό υλικό των εγχειριδίων.

**ΧΡ. Α. ΤΕΡΕΖΗΣ
ΓΕΡ. Σ. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΚΗΣ**

**ÜBERSICHT
Religionswissen im Handbuch Christlich - Orthodoxer Erziehung der
6. Elementarschulklasse**

Hauptanliegen der vorliegenden Untersuchung ist es, die theologischen Begriffe, die in den ersten zwei thematischen Einheiten des Handbuchs eingeführt werden, zu ermitteln sowie deren Vorkommen mit Hilfe der Methode der "content analysis" qualitativ und quantitativ zu analysieren. Aus der Untersuchung geht hervor, dass das in den untersuchten Abschnitten angebotene Material durchaus ausreichend ist, um dem Schueler zentrale Inhalte des christlich orthodoxen Glaubens und Lebensgestaltung zu vermitteln. Die Darstellung leitet den Lernenden dazu, die christliche Lehre auf der Grundlage einerseits ihrer anthropologischen Voraussetzungen und andererseits ihrer institutionellen Voraussetzungen als ein konsistentes Ideen-und Prinzipiensystem zu erfassen.

**CHR. TEREZIS
G. KOUSTOURAKIS**